

**O'ZBEKISTONDA SOVET DAVRIDA OZIQ-OVQAT SAVDOSI
TARIXI (1917–1939)**

*Samarqand davlat tibbiyot universiteti
Ijtimoiy va gumanitar fanlar kafedrası assistenti*

Abulqosimova Dildora Asrorovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada 1917–1939-yillarda O'zbekiston hududida oziq-ovqat savdosining shakllanishi va rivojlanishi tarixiy jarayonlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda sovet hokimiyatining dastlabki yillarida oziq-ovqat bozorining holati, xususi savdoning cheklanishi, davlat tomonidan mahsulotlarni xarid qilish va taqsimlash mexanizmlarining joriy etilishi, fuqarolar urushi davridagi savdo munosabatlarining o'zgarishi hamda yangi iqtisodiy siyosat davrida bozor savdosining qayta tiklanishi yoritiladi. Shuningdek, 1920-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab davlat va kooperativ savdoning ustun mavqega ega bo'lishi, xususi savdoning bosqichma-bosqich qisqarishi, oziq-ovqat mahsulotlari narxlarining davlat tomonidan nazorat qilinishi va 1930-yillarda savdo tizimining markazlashtirilishi masalalariga e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijasida 1917–1939-yillarda O'zbekistonda oziq-ovqat savdosi bozor tamoyillaridan davlat tomonidan boshqariladigan markazlashgan savdo tizimiga o'tganligi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, Turkiston, sovet hokimiyati, oziq-ovqat savdosi, bozor, davlat savdosi, kooperativ savdo, xususi savdo, NEP, oziq-ovqat siyosati, savdo tashkilotlari, narx, taqsimot.

Kirish

O'zbekistonda oziq-ovqat savdosi tarixini o'rganish XX asrning dastlabki o'n yilliklaridagi iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni tushunishda muhim ahamiyatga ega. Chunki oziq-ovqat savdosi aholining kundalik ehtiyojlarini qondirish bilan bir qatorda, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi dehqonlar, vositachilar, bozorchilar, hunarmandlar va shahar aholisi o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning

asosiy shakllaridan biri bo'lgan. 1917-yildan keyingi siyosiy o'zgarishlar esa ushbu an'anaviy savdo tizimiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi.

Turkiston o'lkasida 1917-yilgacha oziq-ovqat mahsulotlarining muhim qismi bozorlar, savdo rastalari, karvon yo'llari va mahalliy savdogarlar orqali harakatlangan. Shahar va qishloqlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarda g'alla, guruch, go'sht, meva-sabzavot, un, yog', shakar va boshqa mahsulotlar muhim o'rin tutgan. Biroq Birinchi jahon urushi, transport aloqalarining izdan chiqishi va Rossiya imperiyasining ichki iqtisodiy inqirozi oziq-ovqat savdosining barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ilmiy tadqiqotlarda 1917-yilga kelib Turkistonda oziq-ovqat tanqisligi kuchaygani va don ta'minotida katta muammolar yuzaga kelgani qayd etiladi. Sovet hokimiyatining o'rnatilishi bilan oziq-ovqat savdosiga nisbatan davlat siyosati o'zgardi. Erkin bozor munosabatlari o'rniga davlat tomonidan nazorat qilinadigan xarid va taqsimot mexanizmlarini joriy etish siyosati kuchaydi. Natijada an'anaviy bozor savdosi qisqarib, davlat organlari va kooperativ tashkilotlarning oziq-ovqat mahsulotlarini taqsimlashdagi roli oshdi.

Asosiy qism

1917–1918-yillarda oziq-ovqat savdosining asosiy muammolaridan biri mahsulotlarni hududlar o'rtasida yetkazib berishning qiyinlashuvi edi. Temir yo'l va boshqa transport tizimlaridagi uzilishlar natijasida ayrim hududlarda oziq-ovqat mahsulotlari yetishmasligi kuchaydi. Ayniqsa, shaharlarning oziq-ovqat bilan ta'minlanishi murakkablashdi. Oziq-ovqat bozoridagi mahsulotlar kamayishi narxlarning oshishiga va savdo munosabatlarining beqarorlashishiga olib keldi. Tadqiqotlarda 1917-yil kuziga kelib Turkistondagi don tanqisligi juda katta miqdorga yetgani ko'rsatiladi.

Sovet hokimiyati oziq-ovqat muammosini hal etish uchun savdo ustidan nazoratni kuchaytira boshladi. 1918-yilda oziq-ovqat diktaturasi siyosatining joriy etilishi natijasida oziq-ovqat mahsulotlarini erkin sotish va xarid qilish imkoniyatlari qisqardi. Dehqonlardan mahsulotlarni davlat foydasiga yig'ib olish, mahsulotlarning harakatini nazorat qilish va davlat tashkilotlari orqali taqsimlash tizimi rivojlantirildi. Bunday sharoitda oziq-ovqat savdosi asta-sekin oddiy bozor

faoliyatidan davlat tomonidan boshqariladigan iqtisodiy jarayonga aylana boshladi.

Mazkur davrda an'anaviy bozorlar faoliyatining cheklanishi aholining oziq-ovqat bilan ta'minlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Dehqonlar tomonidan yetishtirilgan mahsulotlarni erkin narxda sotish imkoniyatlarining kamayishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining bozor bilan munosabatlarini o'zgartirdi. Davlat esa mahsulotlarni belgilangan tartibda yig'ish va shahar aholisiga taqsimlashni asosiy vazifa sifatida belgiladi.

Fuqarolar urushi yillarida oziq-ovqat savdosining tabiiy bozor mexanizmlari yanada zaiflashdi. Mahsulotlarning davlat tomonidan yig'ib olinishi, transportdagi uzilishlar va hududlar o'rtasidagi xo'jalik aloqalarining buzilishi natijasida oddiy savdo operatsiyalari qisqardi. Shu bilan birga, oziq-ovqat mahsulotlarini yashirincha sotish, mahsulotlarni bozor orqali almashtirish va mahalliy savdo shakllaridan foydalanish holatlari ham mavjud bo'lgan. Bu holat aholining kundalik ehtiyojlarini qondirishda norasmiy savdoning ma'lum o'rin tutganini ko'rsatadi.

1921-yilda yangi iqtisodiy siyosatning joriy qilinishi oziq-ovqat savdosida tub burilish yasadi. Oziq-ovqat razvyorstkasining oziq-ovqat solig'i bilan almashtirilishi, savdo-sotiqni ma'lum darajada erkinlashtirish va xususiy tadbirkorlikka imkon berilishi natijasida bozor munosabatlari qayta tiklana boshladi. Manbalarda NEP davrining asosiy maqsadlaridan biri oziq-ovqat bozorini mahalliy mahsulotlar bilan to'ldirish va an'anaviy bozor munosabatlarini qayta jonlantirish bo'lgani ko'rsatiladi.

NEP yillarida dehqonlar o'z mahsulotlarini bozorlarda sotish imkoniyatiga ega bo'ldilar. G'alla, guruch, go'sht, sabzavot, meva va poliz mahsulotlarining savdosi jonlandi. Shahar bozorlarida mahsulotlarning turi ko'payib, xaridor va sotuvchi o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar qayta shakllandi. 1921-yilda bozor orqali dehqonlardan sotib olingan don miqdori oziq-ovqat solig'i bilan birgalikda sezilarli darajada oshgani ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan.

1920-yillarda oziq-ovqat savdosida uch xil asosiy shakl — davlat savdosi, kooperativ savdo va xususiy savdo mavjud bo'ldi. Davlat savdosi davlatga qarashli tashkilotlar orqali amalga oshirilgan bo'lsa, kooperativ savdo turli kooperativ

tashkilotlar yordamida olib borildi. Xususiyl savdogarlar esa, ayniqsa, mahalliy bozorlarda oziq-ovqat mahsulotlarini sotishda muhim o'rin egalladilar.

Kooperativ savdoning rivojlanishi oziq-ovqat mahsulotlarini qishloqdan shaharga yetkazib berish mexanizmlarining takomillashishiga xizmat qildi. Kooperativlar dehqonlardan mahsulotlarni xarid qilish, ularni saqlash va iste'molchilarga yetkazib berishda vositachi vazifasini bajardilar. Shu bilan birga, davlat kooperativlar faoliyatini nazorat qilish va ularni umumiy iqtisodiy siyosatga moslashtirishga intildi.

Oziq-ovqat savdosining rivojlanishida bozorlarning o'rni alohida bo'ldi. Toshkent, Samarqand, Buxoro, Qo'qon, Andijon, Namangan kabi shaharlardagi bozorlar nafaqat oziq-ovqat mahsulotlarini sotish, balki qishloq va shahar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni ta'minlash markazlari sifatida faoliyat yuritdi. Bozorlarda mahsulotlarning narxi talab va taklif, mavsumiylik, hosildorlik hamda transport imkoniyatlariga qarab o'zgarib turgan.

1920-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab sovet davlatining iqtisodiy siyosatida markazlashtirish kuchaya boshladi. Xususiyl savdoning imkoniyatlari bosqichma-bosqich cheklanib, davlat va kooperativ savdoning ulushi oshirildi. Bu jarayon oziq-ovqat savdosining tashkil etilishiga ham ta'sir ko'rsatdi. Savdo korxonalari ustidan davlat nazorati kuchaytirilib, mahsulotlarni xarid qilish, saqlash va sotish jarayonlari markazlashtirildi.

1928–1929-yillardan boshlab xususiyl savdogarlarga nisbatan siyosat yanada qat'iylashdi. Kollektivlashtirishning boshlanishi va qishloq xo'jaligini davlat rejalari asosida tashkil etish oziq-ovqat savdosining mazmunini o'zgartirdi. Dehqon xo'jaliklari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarning muhim qismi davlatga belgilangan reja asosida topshirilishi lozim bo'ldi. Natijada dehqonning bozorda mustaqil ravishda mahsulot sotish imkoniyati qisqardi.

1930-yillarda oziq-ovqat savdosi davlat iqtisodiy tizimining ajralmas qismiga aylandi. Davlat savdo tashkilotlari va kooperativlar aholiga asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini yetkazib berishda asosiy vositaga aylandi. Savdo tarmog'ida do'konlar, maxsus savdo shoxobchalari, bozorlar va kooperativ savdo punktlari

faoliyat ko'rsatdi.

Shu davrda oziq-ovqat mahsulotlarini qadoqlash va saqlash tizimida ham ayrim o'zgarishlar yuz berdi. Masalan, sovet davrida ziravorlar va boshqa mahsulotlarni qadoqlangan holda sotish amaliyoti rivojlana boshlagani ilmiy tadqiqotlarda qayd etiladi. Bu savdo madaniyati va mahsulotlarni iste'molchiga yetkazish shakllarining o'zgarib borganini ko'rsatadi.

Oziq-ovqat savdosining rivojlanishida sanoatlashtirish jarayoni ham muhim rol o'ynadi. 1930-yillarda shaharlarda sanoat korxonalari sonining ko'payishi ishchilar sonining ortishiga olib keldi. Natijada oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talab oshdi. Davlat ishchilarni oziq-ovqat bilan ta'minlash uchun savdo shoxobchalari, ishchi oshxonalari va boshqa xizmat ko'rsatish muassasalarini rivojlantirdi.

Biroq oziq-ovqat savdosining markazlashtirilishi mahsulotlarning erkin aylanishini chekladi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini davlatga topshirish rejalari, narxlarni tartibga solish va savdo tashkilotlari ustidan qat'iy nazorat o'rnatilishi bozorning mustaqil mexanizmlarini zaiflashtirdi. Oziq-ovqat mahsulotlarini taqsimlashda davlat manfaatlari ustuvor bo'lib, aholining turli qatlamlarini mahsulotlar bilan ta'minlash darajasi bir xil bo'lmagan.

O'zbekistonning iqtisodiy tuzilishida paxtachilikka katta e'tibor berilishi ham oziq-ovqat savdosiga bilvosita ta'sir ko'rsatdi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida paxta yetishtirishning kengayishi ayrim hududlarda oziq-ovqat ekinlari uchun ajratiladigan maydonlar va ishlab chiqarish tarkibining o'zgarishiga sabab bo'ldi. Natijada respublikaning ayrim oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha tashqi ta'minotga ehtiyoji ortdi.

Oziq-ovqat savdosida transport va ombor xo'jaligining ahamiyati ham katta bo'ldi. Mahsulotlarni qishloq joylardan shaharlarga yetkazib berish, ularni mavsum davomida saqlash va bozor talabiga muvofiq taqsimlash uchun omborlar va transport vositalari zarur edi. Temir yo'l tarmog'i orqali uzoq hududlardan mahsulot yetkazib berish imkoniyatlarining mavjudligi ayrim shaharlardagi savdo faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, transportdagi uzilishlar aksincha mahsulot

taqchilligini kuchaytirgan.

1917–1939-yillar davomida oziq-ovqat savdosi shakllarining o'zgarishi aholining kundalik hayotiga ham ta'sir ko'rsatdi. Dastlab bozorlarda erkin savdo an'anasi kuchli bo'lgan bo'lsa, 1930-yillarga kelib davlat do'konlari, kooperativ savdo shoxobchalari va markazlashtirilgan taqsimot tizimining mavqei oshdi. Shu tariqa oziq-ovqat savdosi iqtisodiy faoliyatning mustaqil sohasi bo'lishdan ko'ra, davlatning umumiy xo'jalik va ijtimoiy siyosatini amalga oshirish vositalaridan biriga aylandi.

Xulosa

1917–1939-yillarda O'zbekistonda oziq-ovqat savdosi murakkab tarixiy va iqtisodiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Ushbu davr boshida mavjud bo'lgan an'anaviy bozor va xususiy savdo munosabatlari sovet hokimiyatining markazlashtirish siyosati natijasida asta-sekin o'zgarib bordi.

1917–1920-yillarda urush, transport muammolari va oziq-ovqat tanqisligi savdo munosabatlarning izdan chiqishiga olib keldi. Oziq-ovqat diktaturasi va davlat tomonidan mahsulotlarni majburiy yig'ish siyosati erkin savdo imkoniyatlarini keskin qisqartirdi. 1921-yildan boshlangan NEP esa oziq-ovqat savdosining vaqtincha jonlanishiga imkon berdi. Xususiy savdogarlar, kooperativlar va davlat savdo tashkilotlari bir vaqtning o'zida faoliyat olib bordilar.

1920-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab davlat nazoratining kuchayishi bilan xususiy savdoning imkoniyatlari qisqara boshladi. 1930-yillarda kollektivlashtirish, sanoatlashtirish va markazlashgan rejalashtirish siyosati natijasida oziq-ovqat savdosi davlat va kooperativ tizimga tobora ko'proq bo'ysundirildi. Shunday qilib, 1917–1939-yillarda O'zbekistonda oziq-ovqat savdosining tarixiy rivojlanishini uch asosiy bosqichga ajratish mumkin: dastlabki inqiroz va davlat nazoratining kuchayishi, NEP davrida bozor savdosining qayta tiklanishi hamda 1930-yillarda davlat va kooperativ savdoning ustun mavqega ega bo'lishi. Ushbu jarayonlar O'zbekistonning keyingi sovet davridagi savdo tizimi va aholining oziq-ovqat bilan ta'minlanish mexanizmlarining shakllanishiga asos bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Набиев Р.Н. Продовольственная политика в Узбекистане и ее осуществление в 1917–1941 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Ташкент, 1997. – 24 с. URL: <https://www.cheloveknauka.com/prodovolstvennaya-politika-v-uzbekistane-i-ee-osuschestvlenie-v-1917-1941-gg>.
2. Набиев Р.Н. Продовольственная политика в Узбекистане и ее осуществление в 1917–1941 гг. – Ташкент, 1997. – Автореферат диссертации. URL: <https://cheloveknauka.com/prodovolstvennaya-politika-v-uzbekistane-i-ee-osuschestvlenie-v-1917-1941-gg>.
3. Народное хозяйство Средней Азии в цифрах. – Ташкент: Среднеазиатское государственное издательство, 1929. – [с.].
4. O‘zbekiston tarixi. Eng qadimgi davrlardan hozirgi kungacha. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019. – [b.].
5. Turkistonda oziq-ovqat muammolari: ziddiyat va yechimlar (1917–1924-yillar) [Elektron resurs]. – URL: <https://oefen.uz/ru/documents/diplom-ishlar/umumiy/turkistonda-oziq-ovqat-muammolari-ziddiyat-va-yechimlar-1917-1924-yil>.
6. O‘zbekistonda maxsus ta’m beruvchi vositalar va ziravorlar ishlab chiqarish hamda savdosi tarixi [Elektron resurs]. – URL: <https://www.interaktiv.oak.uz/avtoreferat/3aO7449fO1.file>.